

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341.637.05:347.918

Гринчак І. В.,

*аспірант кафедри європейського права факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ТРЕТЕЙСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

COMPARATIVE ANALYSIS OF MODELS OF ARBITRATION PROCEEDINGS IN THE INTERNATIONAL PUBLIC LAW

Стаття присвячена аналізу сучасних моделей міжнародного арбітражу. Виникнення моделей третейського правосуддя зумовлено розвитком історичних подій та міжнародних відносин зокрема. Доведено, що історичні моделі третейського правосуддя змінювали одна одну завдяки прогресивному розвитку міжнародного публічного права. Було наголошено, що кожна наступна модель ставала якіснішим етапом у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів. Аргументовано позицію щодо гнучкості третейського механізму з метою мирного вирішення міжнародних спорів.

Ключові слова: третейське правосуддя, арбітражна модель, примирення сторін, міжнародні зобов'язання, Постійна палата третейського суду.

Стаття посвячена аналізу сучасних моделей міжнародного арбітражу. Виникнення моделей третейського правосуддя обумовлено розвитком історичних подій та міжнародних відносин зокрема. Доведено, що історичні моделі третейського правосуддя змінювали одна одну завдяки прогресивному розвитку міжнародного публічного права. Було наголошено, що кожна наступна модель ставала якіснішим етапом у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів. Аргументовано позицію щодо гнучкості третейського механізму з метою мирного вирішення міжнародних спорів.

Ключевые слова: третейское правосудия, арбитражная модель, примирение сторон, международные обязательства, Постоянная палата третейского суда.

The present article is devoted to the analysis of current models of international arbitration. Origination of arbitration models was conditioned by historical developments, particularly in the sphere of international relations. It has been proved that historical models of arbitration proceedings revolved in the course of progressive development of the international public law. The paper emphasizes that each successive model became an enhanced stage in the process of peaceful settlement of international disputes and gives reasons for the flexibility of the arbitration mechanism for amicable settlement of international disputes.

Key words: arbitration proceedings, arbitration model, reconciliation of the parties, international commitments, Permanent Court of Arbitration.

Третейське правосуддя у процесі врегулювання міжнародних спорів загалом присутнє на всіх стадіях розвитку людського суспільства, починаючи зі Стародавнього світу. Приймаючи ті чи інші форми, воно зуміло зберегти ефективність та актуальність у середовищі інших схожих та суміжних засобів. Участь третейських суддів завжди позитивно впливала на процес примирення сторін, уточнювала зміст міжнародних зобов'язань та пропонувала нові шляхи здійснення поведінки на міжнародній арені. Вершиною процесу мирного врегулювання вважалася ситуація, коли сторони приймали позицію третьої сторони і підпорядковували їй свою поведінку. Найефективніше це можна було реалізувати зазвичай у судовому процесі, де пошук компромісу загалом уособлював волю більшості зацікавлених держав. Третейське правосуддя за будь-яких умов зазвичай пропонувало найкращий варіант врегулювання та досягнення компромісу.

Практика завжди пропонувала нові форми третейського правосуддя, поступово напрацьовуючи відповідні засади, які виокремлювали та відмеж-

ували його як засіб мирного врегулювання міжнародних спорів, робили самостійним та незалежним. Варто наголосити на еволюційному характері цього процесу, що забезпечував перехід від більш простих до складних форм судочинства, зумовлював якісне вдосконалення наявних, перетворення одних на інші тощо. Нині, за умови кодифікації різноманітних та взаємопов'язаних засобів мирного врегулювання міжнародних спорів за участю третіх сторін, важко проводити аналогію та ідентифікувати конкретні засоби врегулювання на різних історичних етапах у конкретних міжнародних спорах. Проте, беззаперечно, існують чіткі критерії, за допомогою яких можна відмежувати ті чи інші засоби врегулювання міжнародних спорів, якщо аналізувати безпосередньо їх вплив на результат врегулювання.

Використання терміна «модель» у процесі аналізу генезису третейського правосуддя є доцільним та виправданим, якщо в його контексті розуміти сукупність правовідносин, що обслуговували певний різновид міжнародного арбітражу у відповідний період. Своєю чергою, «сукупність правовідносин»

включає в себе стан стосунків між сторонами, статус та роль третейського органу у процесі врегулювання, суть і зміст винесеного рішення на предмет уточнення міжнародних зобов'язань, значення рішення третейського органу для прогресивного розвитку міжнародного публічного права. Загалом виокремлюють такі моделі третейського врегулювання: компромісну, зобов'язальну та судову [1, с. 196]. Запропонований перелік не лише окреслює можливі моделі міжнародного арбітражу, а й встановлює між ними певну залежність. Видається компромісна передувала двом іншим, оскільки більш відповідає умовам зародження арбітражу, а саме – Стародавньому світу.

Існування третейського правосуддя упродовж століть завдячує його здатності видозмінюватися, набувати нових форм та властивостей, переходити від однієї моделі до іншої, зберігаючи при цьому свою суть та правову природу. Видозміна змісту міжнародних зобов'язань у міжнародному публічному праві відбувається досить повільно і пов'язана з низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. Це інколи породжує конфліктні ситуації між державами і допускало навіть війну як засіб перегляду наявних зобов'язань. Вказані моделі демонструють генезис видозміни міжнародних зобов'язань щодо обмеження державного суверенітету, претензій, зазіхань, амбіцій тощо. Можна з упевненістю стверджувати факт існування прямо пропорційної залежності використання сили та мирного врегулювання від здатності держави вести війну або підпорядкуватися рішенням третейського органу. Відповідно, запровадження нових моделей третейського врегулювання тісно пов'язане з пошуком компромісу, підпорядкування волі авторитетного арбітра чи сприйняття універсальних правових моделей, основу яких становлять справедливість, об'єктивність, повага суверенних прав та інтересів тощо.

Перша модель третейського правосуддя як явища міжнародного публічного права сформувалася у Давній Греції. Низка дослідників звертає увагу на врегулювання міжнародних протиріч у рамках амфікцій Стародавнього світу (середина II тис. до н.е. – IV ст. до н.е.) [2, с. 60–61]. Невиконання чи неналежне виконання міжнародних зобов'язань не лише каралися грошовим штрафом, а й підлягали розгляду спеціальної третейської комісії. Наявність третейської комісії засвідчує значний прогрес у врегулюванні міжнародних суперечностей за участю третьої сторони, оскільки ухвалення рішення не враховувало волі сторін протиріччя.

Історичні джерела, які описують процедуру врегулювання протиріч, яка дуже схожа на арбітраж, датуються приблизно 4 ст. до н.е. і яка здійснювалася у рамках Дельфійської амфікції. Американські дослідники Р. Боннер (R.J. Bonner) та Г. Сміт (G. Smitt) висувають припущення, що кожна із держав-полісів, які були учасниками амфікції (на момент заснування їх налічувалося дванадцять), делегували 2 представників, яких називали хіеромнемонами [3, с. 1–12]. Вони здійснювали правові

функції і складали відповідну присягу. Для захисту інтересів поліса-учасника використовували пілагораїв, які були представниками цих держав. На думку дослідників, хіеромнемони та пілагораї становили організаційну структуру амфікції [3, с. 1–12]. Процедура розгляду справи полягала у заслуховуванні представників сторін, які мали переконати суддів у правоті сторони, яку вони представляли. Як приклад дослідники наводять справу делійців проти афінян про право останніх контролювати храм Делона. Представник афінян Гіперідіс виголосив геніальну промову, яка вирішила справу на користь афінян.

Незважаючи на те, що право на звернення мали також індивіди, у процесі вирішення спору домінував публічний інтерес. Плутарх розповідає про справу щодо фессалійських торговців, яких пограбували та ув'язнили долпійські поселенці острова Кірос. Звільнившись із полону, торговці подали позов до Амфікції. Рішення передбачало реституцію торговцям із боку общини острова, а не окремих його представників. Із часом арбітраж у рамках амфікцій став звичним явищем і широко застосовувався. Історичні джерела говорять про врегулювання територіальних спорів Лігою Корінфа за часів правління Філіпа II – царя македонців у середині IV ст. до н.е. [4, с. 72–92].

Значення третейських комісій амфікцій у формуванні античного арбітражу важко переоцінити. По суті, це був перший досвід участі третьої сторони у врегулюванні міждержавних суперечностей, коли за основу приймалося саме її рішення. За таких умов процес розгляду спору вже мав прогресивний характер, оскільки враховував позиції більшості учасників та забезпечував стабільність міжнародних відносин шляхом прямого примусу до виконання міжнародних зобов'язань. З огляду на досвід вирішення суперечностей, набутих у рамках амфікцій, використання третьої сторони у процесі врегулювання міжнародних ускладнень перейняли федеративні союзи та інші державні утворення того часу.

Поширення арбітражного врегулювання у Давній Греції, на думку деяких учених, є об'єктивною закономірністю. Зокрема Р. Морріс стверджує: «У Давній Греції обставини були найбільш сприятливими для арбітражу». Д.Л. Давиденко наголошує: «Посередництво, арбітраж та судові провадження разом становили взаємодоповнюючі частини єдиної системи вирішення спорів» [5, с. 23–26]. Д.Б. Левін зазначає: «У міжнародній практиці давньогрецьких держав навіть укладалися угоди про арбітраж» [6, с. 10].

Участь третьої сторони у процесі врегулювання міжнародних спорів у Давній Греції є досить поширеним явищем. Загрози збройних конфліктів, внутрішні протиріччя тощо забезпечили розвиток різних форм примирення та врегулювання протиріч. Найбільш ефективно розв'язували спори саме посередники, незалежно від функцій, які вони виконували. Особливістю врегулювання спорів у Давній Греції було саме примирення, без прив'язки до будь-якого засобу. Д.Л. Давиденко наводить приклади із грець-

кої міфології, коли примирення виступало основним результатом вирішення спірних ситуацій [7, с. 23].

Примирення, на нашу думку, становить основу компромісної моделі третейського врегулювання міжнародних спорів, яка сформувалася у Давній Греції. Стійкість рішення та його обов'язкова сила зазвичай досягалися внаслідок задоволення інтересів обох сторін [5, с. 23–26]. Компромісу сприяло використання відомих античному праву явищ та звичаїв, релігійні та філософські устої, ув'язнення тощо. Зокрема, врегулювання могло виражатися у поверненні *status quo*, субституції, компенсації тощо. Поряд із цим широко застосовувалося у процесі врегулювання спору обдарування, пробачення (прощення), звернення до оракула, жереб та інше. Задоволення сторін у процесі врегулювання загалом нівелювало взаємні претензії, а винесене рішення вважалося справедливою та обов'язковою поведінкою.

Важливу роль у формуванні та розвитку компромісної моделі відіграв сам третейський орган. Дослідник Г. Гроцій стверджує: «Подібно до того, як рівноправні союзники зазвичай передають свої спори на вирішення з'їздом союзників, не зацікавлених у самому протиріччі, так само чинили греки, передаючи аналогічні спори на розгляд третейських посередників» [8, с. 8–9]. Автор беззаперечно наголошує на високому статусі та авторитеті таких посередників. Третейськими суддями виступали представники дружніх та незацікавлених полісів в особі їх посадових осіб або спеціально уповноважених представників. Обрання третейських суддів безпосередньо було пов'язане з майбутньою місією – винесенням рішення, яке врегулює спір. Сторони воліли підпорядковуватися лише розумному та справедливому рішенням й очікували цього результату від суддів. Крім того, неадекватне третейське рішення могло не лише ускладнити стосунки однієї зі сторін із третейським посередником, а й розв'язати між ними війну. Очевидно, на третейських суддів покладалися величезні обов'язки, які породжували серйозні наслідки.

Ефективна у Стародавньому світі компромісна модель третейського врегулювання, де рішення приймалося рівним у середовищі рівних, у Середньовіччі, за умови диференційованої системи незалежних державних утворень, зазнає суттєвих вдосконалень. В основу врегулювання держави закладають вже не компроміс, а необхідність виконання винесеного рішення з огляду на наявність відповідних міжнародних зобов'язань саме перед органом врегулювання. Це започатковує нову модель третейського правосуддя, яку можна вважати зобов'язальною.

Мета третейського врегулювання у рамках зобов'язальної моделі залишалася звичною: примирення сторін і припинення конфлікту. Її часові рамки можна окреслити X – XIII ст. У нових умовах забезпечити мирне вирішення міжнародних спорів могли далеко не всі раніше відомі інституції. Зобов'язання визнати та виконати рішення третейського органу у цей період, видається, забезпечувалися, радше, перспективою негативних наслідків, пов'язаних із можливостями третейського органу (посередника), ніж

реальним погодженням претензій сторін. Такими посередниками могли виступати глави домінуючих у регіоні держав, релігійних об'єднань тощо. Зокрема, Святий престол міг вимагати від сторін припинення конфронтації або дотримання конкретної поведінки. Інколи з його ініціативи оголошувалися «вічний мир», який не допускав жодних суперечностей. Порухення цієї вимоги каралося відлученням від церкви та позбавленням іншого привілею.

Папи Олександр III (1159–1181), Інокентій III (1198–1216), Григорій IX (1227–1241) та інші часто виступали арбітрами. Відомий російський дослідник третейського правосуддя Л. Камаровський наголошує, що понтифіки часто з власної ініціативи врегулювали спори між правителями, правителями та їх васалами тощо [9, с. 119–120]. Загальновідомим прикладом стало врегулювання Олександром VI (1492–1503) у 1493 р. спору між Іспанією і Португалією щодо володінь у Новому Світі. Папа постановив, що Іспанії мають належати всі землі на захід від лінії між 41° і 44° західної довготи, а Португалії – на схід [9, с. 120].

Кардинали і єпископи також виступали в ролі арбітрів. Зокрема, в 1276 р. два єпископи були арбітрами між королями Угорщини і Богемії. Цей спір про кордони сторони передали на арбітражний розгляд короля Карла Неаполітанського, а він делегував права арбітра третейській комісії з двох єпископів та одного рицаря. Натомість Людовік IX у 1263 р. вирішив на користь короля англійського Генріха III його спір із баронами, звільнивши короля від присяги та повернувши йому 24 фортеці, захоплені баронами, а у 1268 р. вирішив спір між графами Люксембурзькими та Карськими [9, с. 120].

Держави інколи зверталися до практики застосування колегіальних органів із метою врегулювання спорів, укладаючи спеціальні договори. Згідно з трактатом 1310 р. між імператором Генріхом VII і королем Філіпом Красивим була утворена третейська комісія для врегулювання прикордонних суперечок Франції та Німеччини [10, с. 45–48]. Аналогічний договір у 1343 р. був укладений між Вальдемаром датським і Магнусом шведським [10, с. 55]. За умовами договору, всі їхні майбутні спори підлягали розгляду третейської комісії з 24 обраних сторонами арбітрів – по 12 від кожної сторони. Такими органами були врегульовані всі прикордонні спори Тевтонського ордену з Польщею та Литвою, зокрема щодо островів, вилову риби, судноплавства і берегів Вісли. Польща й німецький орден неодноразово в період з 1412 р. по 1420 р. звертались до третейського врегулювання спорів. У Торнському мирному трактаті 1411 р. передбачалося врегулювання суперечностей органом із 12 третейських суддів, по шість від сторони. Якщо суперечності не врегулювалися, справу передавали на розгляд Папі Римському для винесення остаточного рішення. Наявність таких органів свідчить про пошук консенсусу в процесі врегулювання. Саме це відрізняє колегіальні органи від третейських комісій, які прийдуть їм на зміну, проте задля ефективності прийняття рішення будуть включати непарну кількість арбітрів.

Отже, третейське правосуддя у середньовічній Європі утверджується як легітимний засіб вирішення спорів, досягнення миру та усунення претензій. У його основу покладено домінуючу позицію третьої сторони в особі утворюваного органу. Аналізуючи значний проміжок часу, можна виокремити два види зобов'язальної моделі третейського правосуддя Середньовіччя. Перший із них віддавав перевагу колегіальним органам, а рішення забезпечувалося згодою (визнанням) більшості арбітрів. Саме таким чином формувалася нова норма поведінки суб'єкта міжнародного публічного права, правомірна та допустима в наявних умовах. Інший пропонував особливий підхід, в якому формування норм міжнародного публічного права третейським правосуддям ґрунтувалося на позиціях авторитетного судді – домінуючої держави на міжнародній чи регіональній арені або видатної особи щодо змісту та обсягу міжнародних зобов'язань.

Розвиток зобов'язальної моделі третейського правосуддя цілком відповідав перебігу історичних подій і повністю від них залежав. Формування атрибутів державного суверенітету у державотворенні Середньовіччя дещо сповільнювало цей процес. Саме цим окремі дослідники пояснюють призупинення практики використання третейського правосуддя у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів [11, с. 30]. Зокрема, дореволюційний російський дослідник В.В. Тенішев стверджує, що у XVI – XVII ст. міжнародна практика не знала жодного арбітражного врегулювання [12, с. 33]. Причину автор вбачає у державотворчих процесах та формуванні домінуючих держав на міжнародній арені. У цей період держави прагнули об'єднати якомога більші території і застосування сили виходило на перший план.

Беззаперечно, зобов'язальна модель третейського правосуддя є самостійним та окремим явищем мирного врегулювання міжнародних спорів. Це підтверджується суттю та змістом третейського рішення з огляду на формування норм міжнародного публічного права: компромісом колегіальних органів або нав'язуванням необхідної поведінки сторонам одноособовим третейським органом. На відміну від компромісної моделі третейського правосуддя, зобов'язальна не переймалася проблемами компенсації заради досягнення примирення. Вона пропонувала обов'язкову поведінку за наслідками врегулювання завдяки прогресивного розвитку міжнародного публічного права, тобто реального вдосконалення чинних норм, розширення зобов'язань сторін тощо.

Зобов'язальна модель третейського правосуддя була продуктом відповідної історичної епохи. Її існування зумовлено потребою прогресивного розвитку міжнародного публічного права, заповнення прогалів у праві й універсалізацією поведінки на міжнародній арені суб'єкта міжнародного публічного права. Як наголошує білоруський дослідник А. Попов, одноосібний арбітр, виносячи рішення, зазвичай не аргументував його, а примушування до виконання, передусім, несприятливого для однієї зі

сторін, рішення гарантувалося авторитетом арбітра [13, с. 28].

І компромісна, і зобов'язальна модель третейського правосуддя зосереджувалися загалом на прийнятті радше політичних, ніж правових рішень. Цьому сприяла відсутність тривалої міжнародної практики, швидкий розвиток міжнародних відносин та пріоритет засад взаємності над верховенством права. Проте, з плином часу, держави змушені були ширше використовувати правові моделі для розуміння явищ міжнародного публічного права. Така потреба виникла через випадки відповідальності, що часто провокували міжнародні спори.

Перехід до рішень правового характеру у третейському правосудді зумовлювався об'єктивною необхідністю. Застосування правових конструкцій у міжнародних відносинах зазвичай підвищувало якість взаємодії держав, робило чіткими та зрозумілими, адаптованими до часу, потреб тощо зобов'язання. З іншого боку, розуміння правових явищ давало державам змогу чітко визначати межі прав та обов'язків, допустимість інтересів та зазіхань. Особливо важливими були правові моделі у питаннях врегулювання міжнародних спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, тобто міжнародно-правової відповідальності. У XIX – початку XX ст. міжнародне право не виокремлювало публічні та приватні аспекти відповідальності й більшість міжнародних спорів були економічного характеру. Зокрема спір між Венесуелою, з одного боку, й Англією, Німеччиною та Італією – з іншого (Справа про Венесуельські преференції 1874 р.). Задля забезпечення компенсації коаліційні військово-морські сили вдалися до репресалій, унаслідок яких частина флоту Венесуели була знищена, а важливі морські порти піддалися бомбардуванню. Уряд Венесуели змушений був запропонувати механізм компенсації [14, с. 36–36]. Отже, мирне врегулювання виступало або актом доброї волі сторін, або загрозою застосування сили, і насильницьке задоволення державних інтересів спонукали сторони йти на поступки (компроміс).

Більшість дослідників справедливо вважають відправним пунктом застосування судової моделі третейського правосуддя саме англо-американський договір 1794 р. (Договір Джея). Він допускав використання у практиці мирного врегулювання міжнародних спорів участі спільних третейських комісій. Сторони призначали своїх представників – комісарів, ті, своєю чергою, обирали посередника – супер-арбітра [15, с. 185]. Комісарів переважно обирали з представників національних судових чи судово-адміністративних органів. Їх участь суттєво розширила застосування основ права у процесі врегулювання міжнародних спорів і забезпечила переважання правових категорій над політичними. Третейське правосуддя уже зосереджувалося на правовому розумінні та змісті міжнародних зобов'язань, використовувало винятково правові моделі у процесі врегулювання та вимагало залучення до процесу спеціалістів відповідного фаху. Процес теж схожий на судочинство, адже для представлення власних інтересів сторони

призначають при комісарах агентів. Справа судна «Алабама», розглянута міжнародним арбітражем, повністю завдячує концепції правосуддя, запропонованої Договором Джея 1794 р. [16, с. 312].

Зміщення акцентів у бік права, беззаперечно, підвищувало якість врегулювання міжнародних спорів. Голова Міжнародного суду ООН М. Беджау наголошував, що у процесі судового чи арбітражного провадження допустимо усувати навіть сумніви (буквально – прогалини у праві) за допомогою створення нової норми [17, с. 60]. Пошук єдиного правильного рішення, яке б влаштувало обидві сторони спору, передбачав прогресивний розвиток міжнародного публічного права, розширював й уточнював зміст міжнародних зобов'язань. Зважаючи на те, що значна частина міжнародних спорів стосувалася питань покровительства та захисту прав чи інтересів власних громадян, розгляд справ третейськими комісіями був можливим після вичерпування внутрішніх джерел, тобто проходження усіх судових інстанцій до прийняття остаточного рішення, яке не підлягало оскарженню [15, с. 185].

Судова модель третейського правосуддя була сприйнята міжнародною практикою і кодифікована у положеннях Конвенції про мирне врегулювання міжнародних протиріч 5(18) жовтня 1907 р. (далі – Конвенція 1907 р.) [18, с. 388–389]. Документ виокремлює три можливих її різновиди: одноособова, колегіальна з непарною кількістю суддів (за наявності суперарбітра) та Постійної палати третейського правосуддя. Конвенція 1907 р. стала базовим актом, який сформулював суть і зміст третейського правосуддя та виконав роль відправного пункту у розвитку арбітражного врегулювання.

Загалом аналіз історичних моделей третейського правосуддя дає змогу зробити кілька узагальнень. По-перше, виникнення моделей третейського правосуддя об'єктивно зумовлено розвитком історичних подій та міжнародних відносин зокрема. По-друге, історичні моделі третейського правосуддя змінювали одна одну завдяки прогресивному розвитку міжнародного публічного права і кожна наступна ставала якіснішим етапом у процесі мирного врегулювання міжнародних спорів. По-третє, компромісна, зобов'язальна та судова моделі третейського правосуддя становлять єдину, цілісну та взаємопов'язану систему міжнародного арбітражу, який розвивався та вдосконалювався упродовж тисячоліть. По-четверте, поступовий перехід від однієї історичної моделі третейського правосуддя до іншої забезпечив збереження третейського правосуддя як мирного засобу врегулювання міжнародних спорів, визначив його місце у системі мирних засобів та окреслив коло міжнародних спорів, які потрапляють під його юрисдикцію.

Третейське правосуддя нині відіграє важливу роль у питаннях збереження міжнародного миру і безпеки, пропонуючи сторонам якісне неупереджене врегулювання протиріч будь-якого характеру. Міжнародне публічне право володіє дієвим інструментом для забезпечення взаємодії його суб'єктів, які у процесі співіснування та співробітництва висувають один одному претензії. Звернення до третейського правосуддя гарантує застосування гнучкого механізму формування нових міжнародних зобов'язань, яке враховує водночас як інтереси сторін, так і прагнення світової спільноти, прогресивного розвитку міжнародного публічного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринчак В.А. Мирні засоби врегулювання міжнародних спорів: підручник. Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 196
2. История международных отношений: Учеб. пособие [Гаджиев К.С., Колобов О.А., Балашов Ю.А. и др.], за ред. Г.В. Каменской, О.А. Колобова, Э.Г. Соловьева. М.: «Логос», 2007. С. 60–61.
3. Robert J, Bonner, Gertrude Smitt. Administration of Justice in the Delphic Amphictyony. Classical Philology (The University of Chicago Press). Vol. 38. № 1.(Jan. 1943). P. 1–12.
4. Roebuck C. The Settlements of Philip II with the Greek States in 338 B.C. Classical Philology (The University of Chicago Press). Vol. 43. № 2 (Apr. 1948). P. 72–92.
5. Давыденко Д.Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. Третейский суд. 2010. № 5. С. 23–26.
6. Левин Д.Б. История международного права. М., Наука, 1962. С. 10.
7. Давыденко Д.Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. Третейский суд. 2010. № 5. С. 23.
8. Лазарев С.Л. Международный арбитраж. М., 1991. С. 89.
9. Камаровский Л. О международном суде. Москва, Типография Малинского, Моросейка, д. Комитета 1881. С. 119–120.
10. Таубе М.А. История зарождения современного международного права (средние века). Т. 2. Часть особенная. Принципы мира и права в международных столкновениях средних веках. М.А. Таубе. Харьков: паровая типография и литография Зильберберг, 1899. С. 45–48.
11. Лазарев С.Л. Международный арбитраж. М., 1991. С. 30.
12. Тенишев В.В. Вечный мир и международный третейский суд. СПб., 1909. С. 33.
13. Попков А. Концепция международного арбитража и ее историческое развитие. Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1990. № 4. С. 28.
14. Тенишев В.В. Вечный мир и международный третейский суд. С.-Пб., 1909. С. 36–37.
15. Камаровский Л. О международном суде. Л.Камаровский. Москва, Типография Малинского, Моросейка, д. Комитета 1881. 185 с.
16. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х т. М.: Зерцало, 2008. Т. 2. С. 312.
17. Каламкарян Р.А. Господство права (Rule of Law) в международных отношениях. М.: Наука, 2005. С. 60.
18. Действующее международное право. Документы в 2 томах. Т. 1. Составители: Колосов Ю.М., Кривчикова Э.С., Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. М., Междунар. отношения, 2002. С. 389–399.